

PELLE JÁNOS

Juszuf, akit sem Rákosi, sem Kádár nem mert lecsukatni

A kilencvenhárom éves korában, 1995-ben meghalt Fischer József építész és szociáldemokrata politikus, Peyer Károly barátja, az 1956 november harmadikán megalakult harmadik Nagy Imre-kormány minisztere, sokoldalú és a meggyőződése mellett kitartó ember volt, aki még életében valóságos legendává vált.

A magyar modernista építészet kiemelkedő képviselőjét barátai és elvtársai Juszufnak szólították. Szakíróként és tervezőként akkora tekintélynek örvendett saját szakmájában, hogy egyesek „magyar Le Corbusier”-nek nevezték. A harmincas években elkészült épületein a Bauhaus hatása látszik, személyes kapcsolatban állt a hazai modern építészet legjelentősebb képviselőivel. Ugyanakkor politikus is volt, aki a Szociáldemokrata Párt jelöltjeként az 1939-es országgyűlési választásokon indult, és barátjához, Peyer Károlyhoz hasonlóan élesen szemben állt a szakszervezeteket bomlasztó illegális kommunistákkal.

A német felmenőkkel rendelkező, a nagyszüleivel még anyanyelvükön beszélő Fischer József 1901-ben született Pesten, a Terézvárosban, apja nyomdász, szervezett munkás volt. Már fiatal korában átitták a szociáldemokrácia eszméi. Apja ragaszkodott háborúellenes, baloldali pacifista felfogásához, és 1914 nyarán, a Nagykörúton, a New York palotánál a háború kitörésének hírére hangosan megjegyezte: „Viszik az embereket a vágóhídra.” Mivel az ott összegyűlt tömeg háborúpárti volt, megakarták verni, menekülnie kellett, és beszaladt az Emke kávéházba, annak konyháján keresztül szökött meg üldözői elől. „Juszuf”, aki szintén antimilitarista volt, a polgári iskola után kőműves tanuló lett, majd a felső ipariskolában tanult építészetet. Rokonszenvezett a polgári forradalommal, sőt, 1919 március végén belépett a Vörös Hadseregbe is, vagyis az egyre jobban radikalizálódó közhangulat hatása alá került. Az év őszétől azonban már nem politizált, iparművészeti tanulmányokat folytatott, majd megnősült és saját építőipari vállalkozást indított, tervezőként és kivitelezőként működött. Magánépítetőkötől egyre több megbízást kapott, ennek kapcsán került kapcsolatba a szociáldemokrata párttal.

„1929-ben egy óbudai vendéglőben összegyűlt óbudai villatulajdonosok közt megismerkedtem Büchler Józseffel. Neki is volt ingatlana a közeli Táborhegyen, egy istentől elhagyott erdőben a domboldalon, teljesen használhatatlan, omladék házacskával. Néhányszor találkoztam vele szombat este a Szimplon kávéházban. Külön asztalnál ültünk, a *Népszava* szerkesztői nem érintkeztek Kassákkal, legföljebb ha távolról üdvözölték egymást. Büchler meghívott a Conti utcai pártházba, amikor Garami visszaérkezett az emigrációból. Büchler kérésére tervet készítettem a ház kibővítésére, melyet Garami szobájában ismerttettem a szűkebb vezetőséggel. Ugyancsak a Szimp-

lonban ismerkedtem meg Bresztovszky Edével, a fővárosi bizottsági tagjával, a *Népszava* szerkesztőségi tagjával, akinek 1930-ban terveztem a Csátárka utcai házát. Építészettel kapcsolatos cikkeimet közölte a *Népszava*. A Technológián rendezett kiállításon ismerkedtem meg Peyer Károllyal, aki a Szakszervezeti Tanács főtitkára volt, a háború után a Peidl-kormány tagja. Mint országgyűlési képviselő és fővárosi bizottsági tag, rendkívül bátor beszédeket tartott. Tagja volt a Fővárosi Közmunkatanácsnak, az Országos Társadalombiztosítási Intézet (O.T.I.) elnökségének, a pártban rendkívül nagy tekintélye volt. Az ismeretségből rövidesen kölcsönös barátság alakult. A temperamentumunk nagyon egyezett. Építészeti cikkem jelent meg az ő nevével a *Népszavában*. Sokan csodálkoztak, milyen jól tájékozott. Mintegy tíz éven át csak vele voltam kapcsolatban a szociáldemokrata pártban. Mindig segítségemre volt, kérésemre barátainnak is. A harmincas években a budapesti tanácsi választásokon jelöltek, az 1939-es képviselő-választáson az északi listán Peyer után a harmadik helyen szerepeltem.”

Fischer 1929-ben már azzal a korabeli társadalmi rendbe beilleszkedő szociáldemokrata párttal került kapcsolatba, mely tovább vitte a dolgozó osztályok érdekképviseletének hagyományát, ugyanakkor szakított a forradalom lidércfényével, és reformista célokat tűzött maga elé. A Szociáldemokrata Párt Peyer Károly vezetésével demokratikus eszközökkel törekedett a Horthy-rendszer megváltoztatására, annak ellenére, hogy erre az adott viszonyok között nem volt esélye. A szociáldemokraták szövetségesüknek tekintették az új gondolatok befogadására képes értelmiségi csoportokat, így a modern építészeket is. Ezt jelezte többek között, hogy Fischer 1939-ben a párt építész csoportjának vezetője lett, és ide befogadta a kommunizmussal szimpatizáló kollégáit is.

„A képviselő-választás előtti gyűlésekhez többször igénybe vettek a kocsimmal, Peyer, Kéthly, Büchler. A pódiumon rendőrtiszt ült, és jegyezte az erősebb kitételeket. Az Újpest-Rákospalota gyűlésen így kezdte Peyer a beszédét: „én egész életemben izgattam, lázítottam a népet, hogy ne legyen megelégedve a sorsával”. 1939 május végén az ország 50 nyilas és 5 szociáldemokrata képviselőt választott, a vörös Csepel, a Budapest körüli munkás övezet is a nyilasokra szavazott.

A választások nyomán még súlyosabbá vált a párt helyzete. Peyer dilemmáját jól érzékelteti szalonképtelen kifakadása ebből az időből, melyre Fischer, aki szoros kapcsolatot ápolt vele, emlékezett. „1940-ben egy délelőtt beállított hozzám Bresztovszky. Előző napokban Takács Ferenc társaságában, öntevékenyen elmentek a miniszterelnöki sajtófőnökhöz, a *Népszava* 'árjásítása' ügyében. A kapuban találkoztak Peyerrel, aki hivatalból ment tárgyalni. Peyer dühösen rájuk förmedt: „mi az, árulni voltatok a pártot?!” Bresztovszky azt válaszolta: a párt nem Peyer magántulajdona. Ezt az ügyet adta elő rendkívül hosszasan Bresztovszky. Amikor végre elment, megállapítottuk, hogy ahogy ő mondja, nincs igaza. Az este az utcán, elkeveredve tört ki nekem Peyer: „én már kinyaltam a kormányzó seggét, kinyaltam Bethlen seggét, kinyaltam Gömbös seggét, az Imrédy seggét már nyalja ki más.” (Bresztovszky Edéről van szó, aki Ernőnek, az Internacionálé fordítójának volt a test-

vére. Ede a *Népszava* munkatársa, és 1925 és 1935 között a fővárosi törvényhatósági frakció tagja volt, és 'nemzeti törekvései' miatt kizárták a szociáldemokrata pártból.)

1941-től a Szociáldemokrata Párt-ben a származásuk miatt visszavont és Peyer irányvonalához feltétlenül hűséges vezetők helyett olyan, a kommunistákkal szimpatizáló, származásuk szerint azonban nem támadható emberek kerültek előtérbe, akikkel Fischer közvetlenül a felszabadulás előtt, illetve utána közeli kapcsolatba került. Ilyen volt Szakasits Árpád, a kommunista befolyás alatt álló MÉMOSZ elnöke, hat elemit végzett kőfaragó, aki 1939-ben a *Népszava* főszerkesztője lett, vagy a református családból származó Kállai Gyula, a lap munkatársa, aki már 1931-ben az illegális kommunista párt tagja volt. Ekkor ívelt fel a péksegéd végzettségű Marosán György karrierje is, akit 1939-ben választott meg főtitkárának az ÉMOSZ (Élelmezési Munkások Országos Szövetsége) és 1941-ben tagja lett az Szociáldemokrata Párt fővárosi vezetőségének.

Bár az Szociáldemokrata Párt és az illegális Békepárt, majd KMP nem kötött formális szerződést, és a pártegyesülésnek még a lehetősége sem merült fel, a náci veszéllyel szemben a szociáldemokraták támogatták a kommunistákat. 1944 március 19-e, a német megszállás után, amikor a Szociáldemokrata Pártot betiltották, és Peyert a Gestapo letartóztatta majd Mauthausenbe deportálta, folytatódott az együttműködés. Mivel a rendőrség által körözött Kéthly Anna, a párt másik, nagy tekintélyű, ismert vezetője és parlamenti képviselője illegalitásba vonult, és Nógrád megyében, hamis papírokkal bujkált, nagy feladat hárult Fischer Józsefre, aki elkerülte a hatóságok figyelmét.

A német megszállás után „Juszuf” azon kevés szociáldemokrata vezetők egyike volt, akit nem kerestek. Bár a szociáldemokrata építészcsoport elnöke volt, és szoros kapcsolatban állt Peyer Károllyal, róla elfeledkeztek. Akkor épp katonai szolgálatot teljesített Bicske mellett, egy őrsön, és a körletét két hétig nem hagyhatta el. Amikor végre hazatért, Csejtei utcai házában megjelent az összevert Büchler József, szociáldemokrata képviselő, a párt fővárosi törvényhatósági frakciójának vezetője, akit két oldalról támogattak. Őt a feleségével együtt lefoglák Hain Péter emberei, de valahogy sikerült megszöknie, és Fischernél keresett menedéket. Befogadta, és ettől kezdve nem volt megállás: a házában, illetve azokban az ingatlanokban, melyekbe bejárása volt, több tucat politikai üldözöttet, elsősorban szociáldemokratát és kommunistát, továbbá zsidót bujtatott, egészen a felszabadulásig. (Ez számára 1944 október 15-e után vált igazán kockázatosná, amikor megszökött a honvédségtől és ezért bármikor agyonlőhették volna.)

Csejtei utcai házában, illetve azokban az ingatlanokban, melyekbe bejárása volt, több tucat politikai üldözöttet, elsősorban szociáldemokratát és kommunistát, továbbá zsidót bujtatott, egészen a felszabadulásig. Visszaemlékezése szerint 1944-ben sorra feltűntek körülötte a politikai és a kulturális élet ismert alakjai, akik a későbbiekben jelentős szerepet játszottak. Menedéket kért tőle régi ismerősük, Beck Judit, Beck Ö. Fülöp szobrászművész lánya, aki később az akkor már kommunista Major Tamás felesége lett. Aztán jött Major, és ott is maradt, pontosabban Fischernél

volt az egyik búvóhelye, ahova rendszeresen visszajárt, és sokat szavalt a társaságnak. „Ez 44 nyarán volt. Major Tamás két hét múlva kérte, hogy egy nagyon komoly elvtársukat el kellene helyezni, Haraszi Sándort. Haraszi ott lakott nálunk egy hónapig, vagy még valamivel tovább. Akkor fölmerült, hogy helyezték máshová. Szerették változtatni a helyet. A Palánta utcai villa, amelyet én terveztem, egy ikervilla volt, ott Hatvany Lajosnak a fogadott fia, illetőleg adoptált fia lakott az egyik lakásban, a feleségével. Az vállalta. Akkor odakerült Haraszi, szintén egy kitűnő helyre, villába és jó körülmények közé. Viszont hozzám „Major Tamás beszállásolta Donáth Ferencet és egy Eisenberg Béni nevű elvtársát. Azt később Péter Gábornak hívták.” Őket mások is követték, alkalmanként az illegális kommunista párt vezetése Fischernél gyűlt össze. „Ott alakult meg ugye a kommunista párt az én házamban. Az ebédnél úgy ültünk, hogy a feleségem az asztalfőn, én az asztal végén és hárman-hárman oldalt, ott ült Rajk, Kállai Gyula, Péter Gábor, Donáth, a másik oldalon Losonczy és Orbán László. Ez a hat. A következő vasárnap, amikor ez megismétlődött, akkor kettőjük helyett Kállai Gyula és Horváth Márton voltak jelen. Kállai aztán később feljött és ott aludt. A feleségem akkor lenn volt a Balatonnál. Én az őrsön. És váratlanul beállított a feleségem, egy hatalmas társaságot talált ott. Ott volt köztük Kállai, persze Major Tamás, Beck Judit, Libik György és felesége, Szent-Györgyi Albert lánya... szóval nagyon jól érezték magukat.”

„Juszuf” Pesten, Ferenczi Bénéik lakásában szabadult fel 1945. január 17-én. Egy hét múlva beállított a Városházára, ahol találkozott Oltványi Imre kisgazda politikussal, aki ideiglenesen ellátta a polgármesteri teendőket. Ő váratlanul közölte vele: „Úgy határoztunk, hogy te leszel a Közmunkatanács elnöke.” Fischer elfogadta a megbízást, és ekkor kezdődött életének az a szakasza, melyben szociáldemokrataként fokozatosan szembekerült a kommunista vezetőkkel, köztük azokkal is, akiket a lakásán bujtatott.

A vele készült életút-interjúban így emlékezett erre az időszakra: „Január 29-én vettem át a Budapesti Nemzeti Bizottság ötös bizottsága kinevezését a Közmunkák Tanácsa elnökévé, majd négy hét múlva a miniszterelnök kinevezett Országos Építészeti Kormánybiztosnak. Fantasztikus munkakör, fantasztikus hatáskör. Február 26-án a Magyar Művészeti Tanács Építőművészeti szaktanácsa tagjává, majd egyik alelnökévé választottak. (Az elnök Kodály Zoltán volt.) A Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete elnöke, nemzetgyűlési képviselő, a Fővárosi Bizottság és a pénzügyi bizottság tagja, a Margitsziget R.T. elnöke lettem, a Fészek művészklub elnökévé választottak. (Díszelnök: Csók István)”

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa, (F.K.T.) melynek Fischer az élére került, nagy múltú, jelentős szakmai tekintélyt és autonómiát élvező, független városrendezési hatóság volt, mely a Városházán évekig ellensúlyozni tudta a kommunisták ott is érvényesülő központosítási törekvéseit. A F.K.T. Budapest egyesülését megelőzően, az 1870. évi X. tc. nyomán, Deák Ferenc támogatásával jött létre, feladata a fővárosra vagy városrészekre kiterjedő szabályozási tervek készítése, nagyszabású munkák előkészítése volt. Ehhez az anyagi bázis is létrehozták, a Fővárosi Pénzalap formájában.

A Parlament 1870-ben úgy döntött, hogy míg a városok egységes rendezési terve el nem készül, és az építésügyet törvénnyel nem szabályozzák, Pesten, Budán és Óbudán az F.K.T. terveihez és előírásaihoz kell igazodni. Építési és építésrendőri ügyekben az F.K.T. a városi tanácsok fölött, másodfokú hatóságként szerepelt. A törvény lehetőséget nyújtott az F.K.T.-nak, hogy tevékenységét a főváros határain túl is kiterjessze. Az F.K.T. jogállása, szervezeti rendje tisztázása után alelnökét és tanácsa kilenc tagját a kormány, hat tagot Pest, hármat Buda nevezett ki. A városegysítés után Budapest kilenc tagot delegált. Tanácskozási jogú tagok voltak még Buda és Pest egy-egy városi tanácsosa, a két város főmérnöke, középítési bizottságaik két-két tagja és azok a szakértők, akiket esetenként meghívtak. 1873 után a középítési bizottságok küldöttei helyébe a fővárosi középítési bizottmány négy tagja lépett, a városi főmérnököket a főváros főmérnöke, majd középítési igazgatója, a fővárosi mérnöki hivatal megszűntével pedig a főváros két műszaki osztályának vezető tanácsnoka váltották fel. Andrássy fellépése nyomán az F.K.T. elnöke, szokásjogon, a miniszterelnök lett. Az F.K.T. ügyeit adminisztratív osztálya, a tanács elé kerülő ügyeket műszaki osztálya dolgozta fel. A tanács előtt általában az F.K.T. előadója referált. A tanács szótöbbséggel döntött. Az első világháború után a Tanácsköztársaság feloszlatta az F.K.T.-t, de az 1919. szeptember 20-án újjáalakult, bár a jogköre csökkent. Mégis, az 1937. évi VI. tc. szerint így is rendkívül jelentős jogositványai maradtak. Ez a törvény, a kiegészítéseként alkotott 33/1938. BM. sz. rendelettel együtt, kiterjesztette az F.K.T. engedélyezési hatáskörét városrendezési, távlati fejlesztési ügyekben Újpest, Rákospalota, Kispest, Pestszentlőrinc, Pestszenterzsébet és Budafok megyei városokra, valamint Pestújhely, Rákosszentmihály, Sashalom, Mátyásföld, Cinkota, Rákoskeresztúr, Rákosliget, Rákoshegy, Rákoscsaba, Vecsés, Pestszentimre, Soroksár, Csepel, Albertfalva, Budatétény, Nagytétény, Pesthidegkút és Békásmegyery nagyközségekre, vagyis a későbbi Nagy-Budapest területére.

Az F.K.T. 1945 februárjában alakult meg újra. Kezdetben a pártok ideiglenes küldöttei vettek részt benne, de a nyár végére valamennyi kinevezés megtörtént, koalíciós alapon. A háborús károk orvoslása miatti szükséghelyzet felértékelte az intézményt. Tanácskozási jogú tagjaiban is – Kotsis Iván, Novák Ede, Tabéry Iván, Weichinger Károly –, tisztviselőiben is – Benkhardt Ágost, Borbíró Virgil, Major Máté, Preisich Gábor, Pogány Frigyes – jeles építészekre támaszkodhatott. Az F.K.T. építési hatóságként arra törekedett, hogy a romos épületeket csak a város fejlődését nem gátló mértékben állítsák helyre. Rendezési tervei és pályázatai hosszú távú elvi megoldásokat kívántak adni a főváros fejlődésének kérdéseire. 1948-ig volt az FKT elnöke és e tisztségében szervezte a romeltakarítást és az újjáépítést. (Ezeket az érdekeit ismerte el Demszky Gábor főpolgármester 1993-ban, amikor Budapest díszpolgára kitüntetésben részesítette.)

Budapest, pontosabban már Pest felszabadulása után Fischer József számára komoly politikai és szakmai lehetőségek nyíltak. A főváros újjáépítése óriási kihívást jelentett, ugyanakkor a Szociáldemokrata Párt a négy koalíciós párt egyikeként meghatározó politikai erővé vált.

Az MKP 1945 óta törekedett az F.K.T. megszüntetésére. Elképzeléseikben a „párhuzamos” városrendező hatóságnak helye nem volt. Miközben a városházán teret nyert a kommunista párt, az általános balra tolódásban az F.K.T. szociáldemokrata elnöke és befolyásos „jobboldali” kisgazdapárti tagjai – Acsay László, Sári Ignác – miatt ellenzéki szervezetté vált. Az F.K.T. létjogosultságát az 1946. évi XXIV. tc. kérdőjelezte meg, amely az országot – a fővárossal együtt – hat közmunkavégzési kerületbe sorolta. A közmunkaváltás helyébe lépő adónemek bevezetésével pedig pénzügyi alapját tették kérdésessé. A némi utóvédharc után szabad kezet kapott Vas Zoltán 1948 nyarán elindította az F.K.T. felszámolását, amelyet az országgyűlés 1948. november 17-én hivatalosan is törvénybe iktatott. Az F.K.T. vagyonát a főváros örökölte, általános rendezési terv megállapítására vonatkozó hatásköre a Budapesti Építés- és Közmunkaügyi Főigazgatóságra, a részletes rendezési terv megállapítására vonatkozó hatásköre pedig a székesfővárosra és az egyes községekre szállt.

1945 márciusában az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke, Dálnoki Miklós Béla újjáépítési kormánybiztossá nevezte ki Fischer Józsefet. Rögtön felmerült a kérdés, hogy kik, milyen formában, és milyen forrásból végezzék a háborús károk helyreállítását. Fischer a racionális szervezést és a hatékonyságot preferálta, míg a kommunisták a „szovjet módszereket”. „Az első dolgom volt megoldani, hogy munkaerő álljon a rendelkezésemre, fizetett munkaerő. Hogy ne az utcáról, a házból rendeljük le az embereket romeltakarításra, minden eszköz nélkül, ami számtalanszor előfordult abban az időben. Annyira például, hogy Budáról menekültek át az emberek. Mert ott olyan romhalmaz volt, hogy azzal nem tudott volna a lakosság megbirkózni. Átjöttek Pestre, ahol kevésbé lehetett őket effajta munkára igénybe venni. De én emlékszem, hogy egy szekeret – mert lovak nem álltak rendelkezésre – legalább húsz ember tolt, vontatott és rajta volt valami kis rakás. Hát ezzel a módszerrel nem lehetett sokáig, legalábbis megfelelő módon megoldani ezt a kérdést. Az ötös bizottságnak felvettem a tervet, hogy vezessék be az úgynevezett közmunkaváltás rendeletét és a lakosság, minden dolgozó a fizetésének bizonyos hányadát (pontosan kiszámítva) fizesse be, ezzel az összeggel pedig egy munkásgárdát szervezzünk, mellyel megindítjuk a megfelelő helyreállítást, romeltakarítást.” Ebben az ügyben Fischer nyomban összeütközésbe került a nemrég Budapest polgármesterévé kinevezett Vas Zoltánnal, aki kifejtette neki, hogy „fizessenek az eszpresszózók, a valutázók, a feketézők stb., az utolsó szó pedig az volt, hogy fizessenek a gazdagok”.

A romeltakarítás és az újjáépítés körüli nézeteltérésnél súlyosabb konfliktust vetített előre a Rákosi Mátyással a Köztársasági téri pártházban folytatott beszélgetés. Erre azután került sor, hogy Fischer lemondott, miután a közmunkaváltás behajtását a kormány a kommunisták utasításait követő belügyminiszter, Erdei Ferenc hatáskörébe utalta, ugyanakkor pedig magát a rendeletet Kossa István, a szakszervezetek főtitkára egy tömeggyűlésen azzal támadta, hogy „...megint a dolgozó néppel akarják megfizettetni az urak okozta károkat”. A demagóg beszédet első oldalon közölte az akkor megjelenő egyetlen napilap, a *Szabadság*.

Fischer nemcsak Rákossal és Vas Zoltánnal, de Révai Józseffel is összeütközésbe került. „A Kommunista Pártnak az első pillanattól az volt a nézete, hogy a Közmunkatanácsot meg fogják szüntetni: azt hiszem, ennek oka az is volt, hogy ez egy tanács. És a tanács, az mégiscsak más, mintha valaki egy személyben intézkedik. Az valahogy egyszerűbb dolog. Mert egy tanácsnál különböző vélemények alakulnak ki, vita folyik, és szavaznak bizonyos kérdésekben. Ez pedig nem olyan expeditív. Úgyhogy még a Tisza Kálmán téren egyszer a Révaival való beszélgetésben, ahol jelen volt Kállai Gyula is, azt mondta Révai József, hogy legyen inkább az Építésiügyi Minisztériumban államtitkár. Mondom, nem leszek. Azt kérdezi, miért? Egy elnök, az senki, egy államtitkár, az úr. Mondom, akkor sem leszek. De meg fogjuk szüntetni a Közmunkatanácsot – így Révai. Nem baj, tudok én várni, eddig is vártam 25 évet, legfőlőbb várok még 25 évet. Ez volt az első beszélgetésem Révaival, 1945. február végén.”

Az F.K.T. elnökeként Fischernek kellett tárgyalnia az utcanévek megváltoztatásáról Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökével, Szviridov altábornaggyal arról is, melyik közterületet nevezzék el Sztálinról. Ő ellenezte, hogy az Andrassy utat kereszteljék át, helyette az Erzsébet teret ajánlotta, azzal a feltétellel, ha Rooseveltné elnök és Montgomery tábornagy is közterületet kap Budapesten. Ez a megoldás sem nyerte el az MKP tetszését, csak ideiglenesen fogadta el, és a sugárút 1949-ben már Sztálin nevét viselte.

Juszuf híresen szabad szájú volt, nem tett lakatot a nyelvére. Felidézett egy emlékezetes jelenetet, melyre 1945 májusában került sor az MKP főtitkárával, akinek informális hatalma már akkor is érezhetően meghaladta a többi pártvezetőét. „A déli órákban Rákosi kéretett. Érdeklődött a folyamatban lévő ügyekről... Ezek után a következővel fordult hozzám; ő csak nemrég jött vissza, nem ismeri az összes munkatársait, tudja, hogy én ismerem sokat közülük, szeretné hallani a véleményem, például Péter Gáborról. 'Vörös patkány', válaszoltam röviden. Rákosi hátra dőlt a székeben, megsimogatta a fejét és csak ennyit mondott: 'na azért', és nem kérdezett tovább. Szívélyesen elkisért az ajtóig.”

A patinás múltú F.K.T.-t, mely már 1945-ben szálka volt az MKP szemében, 1948-ban megszüntették. Fischer Józsefet azonban Rákosiék már előzőleg, 1947 őszén rá akarták venni, hogy egy másik, nagyobb tisztség kedvéért mondjon le az elnökségről. „Hivatott Szakasits, és előadta, hogy én leszek az iparügyi miniszter. Amire az egyenes válaszom az volt, hogy mi az, tönkre akartok tenni? Én nem értek az iparügyhöz. Mire azt válaszolta, az nem baj, jól tudsz szervezni. Igen, válaszoltam, mindenkire azt mondjátok, aki nem ért semmihez, hogy jól tud szervezni. Megmaradtam az elhatározásom mellett, hogy nem vállalom az iparügyi miniszterséget. Hogy mi játszott közre az elhatározásomban? Elsősorban az, hogy én eddig a '45 utáni átalakulásban csak mint építész szerepeltem elsősorban.”

Ha elvállalta volna az iparügyi miniszterséget, Juszufot egészen biztosan belekeverték volna a Nitrokémia-perbe, melynek másodrendű vádlottjává Kelemen Gyulát, az Iparügyi Minisztérium szociáldemokrata államtitkárát tették meg Rákosiék és

Miként a mennyben, úgy a földön is

1948 januárjában tartóztattak le. Fischer József már ebben az ügyben sem értett egyet a Szociáldemokrata Párt kapituláns politikájával, és ebből nem csinált titkot. Ezek után nem meglepő, hogy a Rajk-per koncepciójait is felismerte: „Meg voltam győződve, éppen úgy, mint ahogy arról, hogy Rajk története teljesen légből kapott, a vallomása ellenére. Volt emberismeretem, meg józan eszem, hogy levonjam a következtetéseket. Különben is akkorra már meglehetősen sok átlátszó ügy történt, ami a belügyi hatóságnak a megbízhatóságában a kételkedést jogossá tette.”

Ezek után meglepőnek tűnhet, hogy Juszufot, aki 1946 júliusában az MSZDP képviselője volt a Nemzetgyűlésben, és támogatta a „Peyer-csoport” 1945. december 8-án kelt memorandumát, mely sürgette az MSZDP összefogását a kisgazdakkal az MKP ellen.

Hogyan tudta „Juszuf” átvészelni a Rákosi-korszakot, úgy, hogy nem keverték bele egy koncepció perbe, és nem tartóztatták le? Ezzel kapcsolatban érdemes kisebb kitérőt tennünk, felidézve egy másik, későbbi beszélgetését Rákosival. 1949 tavaszán, már a F.K.T. feloszlata után Fischer azért kereste fel a korlátlan hatalmú pártvezetőt, hogy útlevelet kérjen tőle, mellyel nyugatra mehet, ahol szakmáját, az építészetet gyakorolja. Rákosi megkérdezte tőle: „Hogy állsz a párttal?” Mire én azt mondtam, nem tudom, hogy mi az a párt. És csak személyekkel tudok tárgyalni. Én a szociáldemokrata párttal ilyen vonatkozásba soha nem kerültem, hogy párt. „Hát te hogy kerültél ilyen messzire tőlünk?” Amire azt válaszoltam, hogy azt hiszem, nem én vagyok ennek az oka. Mire ő azt mondta: „Talán én?” Mire az volt a válaszem, hogy „Inkább te, mint én!”

Ez a rövid, sok tekintetben abszurd párbeszéd rávilágít arra, hogy az MKP – amit 1949 tavaszán, a „fúzió” után már Magyar Dolgozók Pártjának hívtak – mint politikai szervezet addig ismeretlen jelenség volt a korabeli magyar társadalom túlnyomó többsége, így „Juszuf” számára is. A bolsevik típusú tömegpárt, amivé ekkorra az MDP vált, olyan ideologikus képződmény volt, melynek már nem volt szüksége a választások útján megszerzett legitimációra, és teljes mértékben magába olvasztotta tagjait, felszámolta egyéni autonómiájukat. Erre mondta akkoriban a neves szociáldemokrata vezető és későbbi szociológus, Szalai Sándor – aki egyébként támogatta a két párt egyesülését – hogy a szociáldemokrata párt „kupleráj”, a kommunista párt pedig „kaszárnya”, és ő az előbbiben jobban érzi magát. Persze a többi koalíciós párt is „kupleráj” volt, ahova azonban a kommunisták – szovjet pártfogóikkal egyeztetve – még idejében beépültek, és a vezetés minden szintjén megvoltak a maguk emberei. Ugyanakkor az MKP titkolni tudta a szándékait, megtartotta konspiratív módszereit.

„Juszuf” ezt kezdettől fogva érezte, és nem bízott azokban az emberekben, akik 1944 nyarán a házában rendezkedtek be. Nemcsak Rákosi Mátyástól és Péter Gábertól – akit még Eisenberg Béniként ismert meg – tartott távolságot, de a kommunisták emberének számító egykori szaktársától, Szakasits Árpádtól is. A későbbi köztársasági elnök, anélkül, hogy tudott volna a kommunisták mögöttes szándékáról, csábító ajánlatot közvetített Fischer Józsefnek.

Kelemen Gyula letartóztatását követően került sor a „fúzióra”, az MKP és a Szociáldemokrata Párt egyesülésére. Ennek előkészítéseként 1948. február 18-án Kéthly Annát és több társát, a „jobboldali szociáldemokratákat” eltávolították az Szociáldemokrata Párt vezetőségéből. „Meghívót kaptam az ún. sportcsarnoki beszédre, ahol Marosán volt a fő szónok. Előzőleg megszólított a szakadárak egyike, hogy jöjjenek el valami megbeszélésre. Oda nem mentem el. De a sportcsarnoki gyűlésre elmentem. A plafon is tele volt emberrel. Az utolsó pillanatban érkeztem, egy ideig egymás mellett ment a kocsink a Gerőével. Bementem és valahol az 5-8. sor táján volt egy üres hely, leültem. Marosán bejelentette, hogy különböző személyeket kizárnak a pártból. De ezt már nem vártam végig. Csak az első két-három mondatát hallgattam meg a Marosánnak, ami annyira felháborított, hogy felálltam és a beszéde közben kimentem a teremből, és a kint állóknak odavetettem, hogy ezt a demagógot nem hallgatom tovább. A pártból való kizárást, vagyis a párt kettészakítását Marosánon kívül Szalai Sándor, Révész Ferenc, Justus és még néhányan készítették elő, de aztán ők is sorra kerültek.”

Három nappal később, 1948. február 21-én felszámolták az F.K.T.-t is, melynek Fischer addig az elnöke volt. „Az F.K.T. 1948-as megszüntetése nagyon érdekes körülmények között történt. Ugyanis a kormány bizonyos kérdések rendezése érdekében Moszkvába utazott. Szakasits, Rákosi és a többi, azok a személyek, akik a tanácskozáson részt vettek. Akkoriban már meglehetősen bomlóban volt a Szociáldemokrata Párt, ...és ezt az alkalmat, amikor nem voltak itt ezek a személyek, használta fel Vas Zoltán. ... az ő hatáskörébe tartozott bizonyos hivatalok megszüntetése, s ő nekem négy szemközt meg is mondta, hogy ez lesz az első hivatal, amit meg fog szüntetni. Nem tudta, hogy ezzel nekem szívességet tesz, én akkor már ebből ki akartam lépni, már olyan bonyolult volt a helyzet, hogy én politikai szempontból nem akartam részt venni semmiben. Én mindig hangsúlyoztam akkor és később is, hogy én mint építész szerepelek, és nem mint politikus.”

Jellemző módon, ahogy ez Fischer József 1948. évi február hó 21-én kelt feljegyzéséből kitűnik, az F.K.T. felszámolását csak telefonon közölték vele. „Folyó hó 21-én reggel Vas Zoltán miniszter, a Gazdasági Főtanács titkára távbeszélőn felhívott a lakásomon, és velem az alábbiakat közölte: a Közmunkák Tanácsát 24 órán belül megszüntetem. A tisztviselőket átrendelem a minisztériumba, aki nem megy át, azt kirúgom. Az ügyeket adjam át Győri László főigazgatónak. Vas Zoltán közölte továbbá, hogy ez a Kommunisták Pártja határozata.” A kommunista pártcsoporthoz tartozó tisztviselők nyilatkozatot adtak ki, melyben kérték az Építés- és Közmunkaügyi Minisztériumba való azonnali átengedésüket. Hasonló sorsra jutottak az F.K.T. pártján kívüli alkalmazottai is. A szociáldemokrata munkatársakat a pártfőtitkárság és káderosztály hasonló nyilatkozat aláírására kötelezte. „Érintkezésbe léptem Ries, Marosán és Justus elvtársakkal és közöltem a fentieket. A Szociáldemokrata Párthoz tartozó tisztviselőket nem állíthattam az elé az alternatíva elé, hogy amennyiben nem kérik az átrendelésüket – rendelkezési állományba kerülnek. Én azonban a hivatal megszüntetésével egyértelmű átengedésüket nem írhattam alá. Fent történtek alapján

arra az elhatározásra jutottam, hogy a Tanács felügyeleti jogkörét gyakorló építés- és közmunkaügyi miniszter úrhoz levelet intézek, amelyben bejelentem, hogy három havi rendkívüli szabadságra távozom.”

Végül Darvas József – ő volt ekkor az építés- és közmunkaügyi miniszter – 1948. december 24-én értesítette hivatalosan Fischert az K.M.T. és a kezelésében álló Fővárosi Pénzalap felszámolásáról, elnöki állása megszűnéséről és arról, hogy intézkedett „illetményeinek 1949. évi január 31-vel történő beszüntetése iránt”.

Az ÁVH nem tartóztatta le Juszufot, nem ítélték el, még csak nem is internálták. Igaz, Rákosi Fischert emigrálni sem engedte. 1949 tavaszán kért útlevelet a nagyhatalmú pártvezetőtől. „A végén Rákosi azt mondta, hogy nem adhat nekem utazási engedélyt, miután engem az amerikaiak megvásárolnának”, idézte fel Juszuf utolsó beszélgetésüket.

A politikust megvédte építési hírneve, nemzetközi kapcsolatrendszere. Igaz, az ötvenes évek elején csak szakoktatóként dolgozhatott egy kőművesképző iparitanuló-intézetben. Ugyanez a megfontolás tartotta vissza Kádárékat is attól, hogy börtönbe zárják, pedig lett volna rá okuk.

Juszuf, amikor értesült arról, hogy 1956. július 25-én elrendelt részleges amnesztia keretében az 1950-ben életfogytiglanra ítélt Kéthly Annát kiengedték a házi őrizetből, ahol 1954 novembere óta tartották, nyomban felkereste őt Pozsonyi úti lakásán és virágot vitt neki. Révész Andrással együtt az elsők között volt a régi szociáldemokraták között, akik felvették a kapcsolatot Kéthlyvel. Bizonyára értesült arról az informális megbeszélésről is, ami 1956. augusztus végén zajlott le Nagy Imre és Kéthly között, az előbbi kezdeményezésére. Erre így emlékezett Révész András: „Nagy Imre már akkor ajánlatot tett; azt mondta, hogy a szociáldemokratáknak nem kell a kiszáradniuk 1946-ban tett ajánlatát fenntartania, nevezetesen, hogy a kommunistákkal szemben ez a két párt próbálja megteremteni az európai életbe való beilleszkedés módját, hanem most a szociáldemokrácia fogjon össze azzal a megújított kommunista irányzattal, amelyet ő reprezentál. Erre az ajánlatra nem tehetünk mást, mint hogy vártunk. Meg kell érteni várakozó álláspontunkat, hiszen velünk szemben a kommunisták 1945 óta egyetlen megállapodást sem tartottak be. Nem bízunk a kommunistákban, bár Nagy Imre Saulusból Paulussá lett. Róla mondta Kéthly az egyik alkalommal: „tényleg jó magyar ember kezd lenni ez a Nagy Imre”. Ezt idézőjelben mondom, mert Kéthlytől minden távolabb volt, mint a nacionalizmus. Tehát ezt nem abban az értelemben mondta, hogy ő, mint jó magyar asszony egy jó magyar emberrel találkozott, hanem hogy Nagy Imre európai módon próbált viselkedni és gondolkodni, és valóban megpróbálta kézbe venni a korábban nagyon elrontott politikát. De Kéthly ebben a vonatkozásban is fontolva haladó volt, és úgy gondolkodott, hogy lássuk előbb a medvét: mi az, amit Nagy Imre valóban akar?”

Kéthlynek ezt az érthetően óvatos álláspontját osztotta Fischer József is. Ez a magyarázata annak, hogy a forradalom alatt az Szociáldemokrata Párt csak a harmadik Nagy Imre-kormányba lépett be, addig nem vállalt politikai szerepet. Fel lehet tenni a kérdést: nem hibáztak a szociáldemokraták, amikor csak viszonylag későn,

1956 novemberének első napjaiban álltak a „reformkommunizmus” oldalára, és addig csak fenntartásokkal szemlélték a forradalmat? Ide kívánczik a második kérdés is: a Szociáldemokrata Párt a november negyedik szovjet intervenció után miért tartotta magát távol a forradalom „utóvédharcaitól”?

A válasz mindkét kérdésre a Szociáldemokrata Párt polgári párt jellegében keresendő, vagyis hogy csak a választóktól szerzett legitim felhatalmazás alapján tudták vállalni a kormányzati felelősséget. A kommunisták utópikus messianizmusukra, a munkásosztály történelmi szerepére hivatkozva „túltették” magukat a demokratikus választások kikerülhetetlen követelményén, és 1947 augusztusában, a választások eredményeinek manipulálásakor megpróbálták üzelmekbe bevonni a szociáldemokratákat is. Kéthly Anna, a Szociáldemokrata Párt legnagyobb tekintélyű vezetője akkor ebben nem volt partner. Miért lett volna az 1956 őszén, amikor nyilvánvaló volt, hogy demokratikus választásokat tartanának, a végletekig kompromittálódott MDP, de utódja, az MSZMP is, törpe párttá zsugorodna?

„56. október 27-én a Conti utcában megalakult az ideiglenes pártvezetőség. Révész Mihály, a fia, Kelemen Gyula természetesen, Fischer József, Kéthly Anna, Zentai Vilmos és hát Büchler persze. Nekem nagy lakásom volt, kényelmesen elférünk. Egyértelmű volt, hogy vissza kell állítani valahogy az ún. koalíciós kormányt, rendszert. De nevek még nincsenek, nem tudják, ki képviselje a szociáldemokratákat a kommunistákkal való tárgyaláson, elevenen élt az 1945-48-as időszak emléke.

1956. október 28-án megalakult egy új kormány, amelyben szociáldemokratákról nem esett szó, de a kormánynak már tagja volt a Tildy Zoltán és Kovács Béla. Ez volt október 28-án, utána két-három nap múlva bejelentették a koalíciós pártok vezetői a többpártrendszer visszaállítását, nevezetesen Nagy Imre, Tildy, Erdei Ferenc és Kádár. De a szociáldemokrata párt még nem lépett a politikai színtérre. Egy-két, vagy három napig tartott az átmenet, amikor volt már valami koalíció-féle, de a szociáldemokraták várakoztak.

A késelem oka az volt, azért nem akartak egyelőre a szociáldemokraták koalíciót, mert Kéthly vitát folytatott Nagy Imrével. „Mi azon az állásponton voltunk, hogy akkor a varsói paktumból ki kell lépni és az oroszoknak ki kell menni. Ezen húzódott a dolog. Ez kétségtelen. Két nap este járt fenn a Kéthly Nagy Imrénél, és jött vissza éjfél után. Ekkor álltak rá a szociáldemokraták arra, hogy november harmadikán belépjének a kormányba. Vas Zoltán Kéthly nyakába borult.”

Ezek szerint Nagy Imre november elsején, 19 óra 53 perckor elhangzott rádióbeszédét, mely a másnapi *Népszabadság*ban volt olvasható, a szociáldemokraták kényszerítették ki, feltételül szabták a kormányba való belépésükhöz. Kéthlyék nyilvánvalóan tudták, hogy a semlegesség kinyilvánítása szakítást jelent a szovjetekkel, ezt a visszavonhatatlan döntést elvárták az újonnan alakult MSZMP-től. Enélkül nem bíztak meg a kommunistákban. Emlékeztetőül a beszéd szövege: „Magyarország népe! A magyar nemzeti kormány a magyar nép és a történelem előtti mély felelősségérzettől áthatva, a magyar nép millióinak osztatlan akarát kifejezve kinyilvánítja a Magyar Népköztársaság semlegességét. A magyar nép, a függetlenség és egyenjo-

gúság alapján az ENSZ alapokmánya szellemének megfelelően igaz barátságban kíván élni szomszédaival, a Szovjetunióval és a világ valamennyi népével. Nemzeti forradalma vívmányainak megszilárdítását és továbbfejlesztését óhajtja anélkül, hogy bármelyik hatalmi csoportosuláshoz csatlakoznék. A magyar nép évszázados álma valósul meg ezzel. A forradalmi harc, melyet a magyar múlt és a jelen hősei vívtak, végre győzelemre vitte a szabadság, a függetlenség ügyét! Ez a hősi küzdelem tette lehetővé, hogy népünk államközi kapcsolataiban érvényesítse alapvető nemzeti érdekét, a semlegességet. Felhívással fordulunk szomszédainkhoz, a közeli és távoli országokhoz, hogy tartsák tiszteletben népünk megmásíthatatlan elhatározását. Most valóban igaz az a szó, hogy népünk olyan egységes ebben az elhatározásban, mint történelme során még talán soha. Magyarország dolgozó milliói! Védjétek és erősítétek forradalmi elszántsággal, önfeláldozó munkával, a rend megszilárdításával hazánkat, a szabad, független, demokratikus és semleges Magyarországot!”

A november elsején este elhangzott Nagy Imre-beszéd megítélése vitatott. Igaz, a semlegességről rendelkező osztrák államszerződés 1955. október 26-án életbe lépett, és 1956 folyamán a Szovjetunió „normalizálta” kapcsolatait Jugoszláviával is. Mégsem volt esélye annak, hogy a szovjet csapatokat mindenféle ellentételezés és külső kényszer nélkül kivonják Magyarországról és Moszkva elfogadja a semlegesség egyoldalú bejelentését, illetve a Varsói Szerződés felmondását. Másrészt az is tény, hogy aznap már egyre több nyugtalanító hír érkezett a Parlamentbe a szovjet csapatok mozgásáról, és ebben a helyzetben Nagy Imre úgy érezte, jobb a kockázatot vállalva „előre menekülni”, mint tétlenül beletörödni a készülődő intervencióba. A miniszterelnök öt napi határozatlanság és sodródás után szánta rá magát a semlegesség bejelentésére, azután, hogy október 31-én az eddigi állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja feloszlott, és bejelentették az egyelőre még csak virtuálisan létező új kommunista párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt megalakulását. Ilyen kaotikus viszonyok között, a többpártrendszer visszaállítása után a Szociáldemokrata Párt támogatása létfontosságú volt Nagy Imre számára.

Mielőtt megalakult a koalíciós alapon felálló harmadik Nagy Imre-kormány, november másodikán fontos tárgyalásokra került sor. Ezen az államminiszterré kinevezett Kéthly Anna már nem vett részt, ugyanis előző nap Bécsbe utazott a Szocialista Internacionálé ülésére. A koalíciós tárgyalásokon a szociáldemokratáknak fontos szerepük, és olyan súlyuk volt, hogy meghatározhatták, hogy más pártok kivel képviseltessek magukat. „Nagy Imrének fölvettem kérdéseket. Először is, hogy ki van ott a Parasztpárt részéről. És megnevezett egy nevet, most már nem jut eszembe, de az lehetetlen lett volna, az egy kommunista volt tulajdonképpen, csak ezen a címen volt. Ez nem volt megfelelő ember. Azt mondja, hát ki van más a Parasztpártban? Mondom: Illyés. – Nem vállalta. – Keresztury. – Nem vállalta. – Bibó. – Ki az a Bibó? – Ott szemben ült velem két vagy három kisgazda és az én partnerem is. Senki se ismerte a Bibót. Nem tudták, ki az a Bibó. Aztán elmagyaráztam, a szegedi egyetemnek a professzora, ez, az, amaz, szóval beajánlottam.”

Fischer november másodikán, a Parlamentben találkozott a nyolc évi raboskodás után a Szovjetunióból visszatért Kovács Bélával. „November 2-án a Parlamentben, abban a nagy teremben, ahová bekísért az ottani őrség parancsnoka, kijött élém Tildy és odavezetett egy társasághoz. Három angol lapnak a szerkesztője és egy fotóriporter volt, és ott volt még valaki, aki egy olyan emelt részen ült. Kezet fogtunk és bemutatkoztunk. Mire azt mondta, hogy hát mi ismerjük egymást. Ránézek, mondom, Béla, te vagy az? Azt mondja: látod, nem ismersz meg! Mit gondolsz, hány éves vagyok? Nem akartam sokat mondani, azt mondtam, 58. Mire azt mondta: 48! Szóval látod, mi történt velem, 8 évig voltam olyan helyzetben, hogy egy gödörben álltam, hogy a fejem se látszott ki. És volt egy meglepetésem is: Szviridov, az altábornagy, aki elvitetett, aki az ellenőrző bizottságnak volt az elnöke, egyszer leszólított, mert ő volt az egyik rab. Szviridov! Lebukott valami brillekkel, meg ilyenekkel seftelt Bécsben. Szóval ez a mulatságos jelenet lezajlott, ezt mesélte. Ez volt a találkozásunk Kovács Bélával.”

Bibó Istvánt, mint parasztpárti politikust, a Nagy Imre kormány potenciális államminiszterét Fischer József „fedezte fel”. Még 1945 és 1948 között, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnökeként ismerte meg. Kettőjük sorsa sajátos módon, rendkívül kritikus időszakban kapcsolódott össze, majd nyomban el is vált egymástól. „A téren laktunk, a Szent István parknál, és a Pozsonyi úton dübörögtek be a tankok. Igen, de a szegény Bibó bennmaradt a Parlamentben, és onnan felhívta a követségeket. És ez volt a baj, ezért ült ott öt és fél évet. Te jó Isten! Szegény! Én meg szépen otthon maradtam és kész volt. Bementem ugyan az angol követségre, mert értem jött valaki, egy soldier, és azzal bementünk az angol nagykövetségre és ott a követtel beszéltem erről a kérdésről, hogy hát ez ez ez történik... Persze a követ nagyon udvariasan fogadott, és elkísért egész a lépcsőig. Aztán hazamentem. És nem történt semmi bajom.”

Azért persze többről volt szó, minthogy Bibó István telefonálgatott a Parlamentből, és bennmaradt irodájában a szovjet intervenció után, egészen november 6-ig, viszont Fischer már 3-án este, a brit követségen tett látogatása után hazatért a lakásába. Bibó november negyedikétől a jugoszláv nagykövetségre menekült. Nagy Imre kormányának képviselőjeként lépett fel, készített memorandumot a politikai kibontakozásról, és felvette a kapcsolatot külföldi diplomatákkal.

Bibónak a szovjet intervenció után azon nyomban kiadott nyilatkozata két lényeges, későbbi tevékenységét meghatározó megállapítást tartalmaz: 1. A Kádár-kormány törvénytelen, „bábkormány”, vele szemben jogos a passzív ellenállás. 2. Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseleteinek törvényes feje Kéthly Anna államminiszter.

Ugyanakkor Kéthly, bár 1956. november negyedikét követően még hónapokig kapcsolatban maradt a Szociáldemokrata Párt vezetőivel, köztük a harmadik Nagy Imre-kormány államminisztereivel, Fischer Józseffel és Kelemen Gyulával is, nem buzdította őket arra, hogy szervezzenek politikai ellenállást a szovjet intervencióval és a Kádár-kormánnyal szemben. Az újjáalakult Szociáldemokrata Párt vezetői súlyos

csapásként élték át, hogy a második intervenció során bevonuló szovjet csapatok szétverték a *Népszava* szerkesztőségét, és lerombolták a nyomdáját, ezzel lehetetlenné téve az újság megjelenését. November végén, a harcok elcsitulása után, és azután, hogy a Kádár-kormány a többpártrendszert elismerő nyilatkozatot tett, a hazai szociáldemokrata politikusok kissé felbátorodtak. Megkísérelték a *Népszavát* kiadni, sikertelenül. Főként tanácsadó jelleggel részt vettek a munkástanácsok tevékenységében, közreműködtek az ún. „memorandum-akcióban”. Ezt az indiai követség inspirálta és kezdeményezte, így született a „Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról”. A december 8-án elkészült nyilatkozatot a demokratikus pártok és a forradalmi szervezetek nevében Kelemen Gyula főtitkár is aláírta, egy másik példányát, külön lapon, ugyancsak a párt nevében, Kunszery Gyula egyetértő nyilatkozattal látta el. Amikor december közepén a Kádár-kormány helyzete jelentősen megerősödött, bevezették a statáriumot, szétverték a budapesti munkástanácsot, így a Nyilatkozat aktualitását veszítette.”

Fischer 1956. december elején találkozott Bibóval, lehet, hogy ekkor ő is kapcsolatban állt az indiai követséggel. Az, hogy miről volt szó közöttük, nem ismeretes. Tény ugyanakkor, hogy eljutott hozzá a november hatodika után készített *Kibontakozási terv*, melynek tételei megjelennek a Független Kisgazdapárt november 16-i *Tervezet a politikai kibontakozás biztosítására* című iratban is. De erről a Szociáldemokrata Párt vezetői nem foglaltak állást. A dokumentumokat sem a szovjetek, sem pedig a Kádár János nem vették komolyan, ahogy a *Nyilatkozatot* sem. Ezek a dokumentumok olyan, számukra teljesen elfogadhatatlan követeléseket támasztottak, mint a szovjet csapatok kivonása és a szabad választások.

A Magyarországon maradt szociáldemokrata vezetők egyeztették az álláspontjukat Kéthly Annával, aki a nemzetközi szintéren, így az ENSZ-ben is bátran kiállt a magyar forradalom ügye mellett, elvállalta az 1957 januárjában, Strasbourg-ban megalakult Magyar Forradalmi Tanács elnöki tisztségét is. Ugyanakkor mind Fischer József, mind Kelemen Gyula, Révész Andrásához hasonlóan, távol tartotta magát mind a Munkástanácsok ellenállási mozgalmától, mind pedig az értelmiségi szervezkedésektől, melyeknek Bibó, a Budapestre akkreditált, illetve ide látogató és „közvetítésre” felkért diplomatákon keresztül egy ideig külföldi nyilvánosságot biztosított. A szociáldemokraták passzivitását a Kádár-kormány azzal ismerte el, hogy a forradalom alatti tevékenységükért nem vonták őket felelősségre.

„Egyszer beidéztek a Gyorskocsi utcába. De ez is hogy’ történt? Följött a házmesternővel egy valaki. A házmesternő egy bécsi nő volt, és jó kapcsolatban voltam vele – hát én udvarias ember vagyok végeredményben – és az előszobajutóban csöngettek, kinyitom az ajtót, ott van a házmesterné és valaki. Beengedem. A házmesterné már csak úgy intett a szemével. Tessék helyet foglalni, mondtam. Ez a tábla volt a kanapén: „*A szabadság titka a bátorság. Periklés.*” Ez a kanapén volt, ha bejött az előszobából, a kanapén, ott szemben. Hát: tessék helyet foglalni. Azt mondja: hát kérem, én azért jöttem, hogy megkérdezzem, hogy ha kap egy meghívót, akkor

bemegy a Gyorskocsi utcába? Mondom: hát természetesen, bemegyek. Hát itt van a meghívó – azt mondja. Elment... (...) Másnap reggel kilenckor, vagy tízkor, már nem tudom, bemegyek a Gyorskocsi utcába. Hárman is álltak a kapuban. Oda bemenni lehetett, de kimenni nem! Akkor a Bibó szegény, már ott volt tartva (...). A Gyorskocsi utcában: ott volt egy csomó papír egy fiatalember előtt, aki ott szemben ült velem. És egy kérdőív, amin volt vagy 12 pont. Különböző kérdésekre feleltem, azokat feljegyezte, aztán otthagya az egész paksamétát ott előttem és elment. Kiment valahova. Biztos messziről figyeltek, hogy én hozzányúlok-e a papírokhoz, de én a viláért sem nyúltam semmihez, szépen ültem ott. Aztán visszajött. Aztán megkérdeztem tőle, mondja, maga mit csinált '45-ben? Azt mondja, kőműves voltam. Na, mondom, akkor szaktársak vagyunk, én építész vagyok. Ez így végződött ottan. És aztán szépen, emelt fővel kimentem a kapun. Még emlékszem, hogy a házmesterné mondta: el tetszik menni arra a meghívóra? Mondtam, hát persze, hogy elmegyek. Azt hitte, majd bujkálni fogok. De én sose bujkáltam.” – emlékezett vissza Fischer arra, hogy egyszer mégiscsak kihallgatták.

„Az illegális Szociáldemokrata Párt vezetősége 1957 tavaszáig rendszeresen üléseket tartott Révész András lakásán, amelyeket a represszió növekedése miatt április tájáig kénytelenek voltak megszüntetni. Egyes információk szerint folytak előkészületek egy szociáldemokrata per megrendezésére – egy házkutatás során a rendőrség kezére került a Szociáldemokrata Párt 1956-57-es iratanyagának jelentős része, de – valószínűleg külpolitikai megfontolások miatt – letettek erről a hatóságok. A letartóztatott második vonalbeli szociáldemokratákat, mint Erdei Istvánt, Guba Dezsőt és másokat elkülönített perben ítélték hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre. Országos vezetőkkel szembeni eljárásról nincs tudomásunk.”

Az 1956. novemberi szovjet intervenciót követően kialakított szociáldemokrata álláspont lényege az volt, hogy elfogadták a nemzetközi realitásokat, melynek keretei között nem volt lehetőség a legális Szociáldemokrata Párt működésére. Az illegális politikai szervezkedést, az értelmiségi ellenállás szervezését a szociáldemokraták elutasították, hogy megkíméljék vezetőiket és tagjaikat az újabb megtorlástól. Ez rövid távon ésszerű döntés volt, hosszabb távon azonban kényszerű, rossz kompromisszumnak bizonyult. Lehetetlenné tette, hogy a hagyományos szociáldemokrácia a nyolcvanas években magára találjon és szervezett erőként, parlamenti pártként vegyen részt az 1989–90-es rendszerváltás után megszerveződő magyar politikai életben. Ebben ugyanis a munkavállalói érdekvédelem jelentősége a minimumra csökkent, és a munkásosztály, abban a formájában, ahogy még 1956-ban létezett, teljesen átalakult. A szakszervezeti mozgalmat a kommunisták „bekebelezték”, majd fogyatkozó tagságuk megbékélt a piacgazdaság felé fokozatosan nyitó Kádár-rendszerrel.

(A forrás megjelölése nélkül közölt idézetek kivétel nélkül a Soros Alapítvány Oral History Archivuma részére Szabóné Dér Ilona által készített Fischer József életút-interjúból származnak. Az interjú 1986. március 14-e és 1987. január 16. között készült A történelem második vonalában program keretében, a Művelődéskutató Intézet közreműködésével. Közel 389 oldal terjedelmű, 11 db 90 perces kazettán rögzített, szerkesztetlen, gépelt szöveg, melyben rengeteg az ismétlés, és a politikai epizódok keverednek az építési pályafutás felidézésével és magánéleti emlékekkel.)

Szűzanya a Covid idején